

Gotländsk ängshävd

en lärarhandledning

Innehåll

- ◇ Vad är ett änge?
- ◇ Ängshävd
- ◇ Fagning
- ◇ Att ordna fagning med skolelever
- ◇ Mer läsning, kontakter m.m.
- ◇ Vad säger läroplanen?
- ◇ Konkreta tips från Sudret
- ◇ Bilagor

Gotländska Ängskommittén

Vad är ett änge?

Ett änge är en kvarleva av ett tidigare sätt att bedriva jordbruk. Förr tog man inte vinterfoder till sina kor, hästar, får och getter från åkermark, som idag. Höet bärgades istället på stora oplöjda och ogödslade gräsmarker, som slogs årligen. Benämningen på mark som brukades på det sättet var äng. Ängsmark kunde se väldigt olika ut: stränder, blöta myrkanter, eller gräsmarker som delvis beskuggades av träd och buskar. Det är just i en träd- och buskbärande äng som man bäst kan se spåren av den äldre hävden, och det är en sådan mark som idag kallas änge.

När man idag lite allmänt talar om ett änge, då menar många helt enkelt en mark där det växer lövträd, gärna med hasselbuskar. Det kan vara ett välskött änge med öppna ytor, bredsrum, eller tillvuxna lövlundar som inte används alls, eller betade lövträdsbärande hagar.

Ja, men varför?

De markområden som idag är hävdade ängar är små små rester som visar hur stora delar av hela landskapet faktiskt såg ut förr. De är små stycken levande historia, som påminner oss om hur våra förfäder försörjde sig i det här landet. De är också tillflyktsorter för många djur och växter som har svårt att överleva i det modernt brukade odlingslandskapet.

Gotländska Ängskommittén

Ängshävd

De två grundläggande skötselåtgärderna som avgör att en mark används som äng är fagning om våren och slåtter på högsommaren. Det vill säga att ängens städas efter vintern, sedan får gräs och örter stå och växa fritt hela våren och försommaren. Först på högsommaren slås gräset av, torkas och bärgas. I en betesmark släpps djuren ut på marken i början av säsongen, innan markväxtligheten har hunnit växa sig hög. I en åkervall slås gräset nuförtiden av redan under försommaren, ofta i slutet av maj eller början av juni. Traditionell ängshävd innebär alltså att låta alltsammans stå och blomma ända till mitten av juli eller senare.

Dessa två delar, fagning och slåtter, är en del av en regelbunden årsrytm. Efter sommarens slåtter släpps i de flesta fall djur på efterbete, för att dra nytta av återväx-

ten. Senare, under höst och vinter, görs klappning och röjning, för att kompensera för att träd och buskar hela tiden växer och breder ut sina grenar.

Ja, men varför?

I hela Sverige var de allra flesta människor sysselsatta med jordbruk för sin försörjning, från förhistorisk tid och fram till början av 1900-talet. Man hade helt enkelt inte dagens möjligheter att köpa in och lagra mat t.ex. i frysbox, utan var helt beroende av djur och växter där man bodde, för att ge sina barn mat och överleva själv.

Huvudsyftet med ängshävd har alltid varit att bärga foder för att föda djuren över vintern.

Erik W. Ohlsson skrev 1976:

”Det gamla gotländska jordbrukets ryggrad var boskapsskötseln. Grundförutsättningen var den rikliga tillgången på god sommarbetesmark som den gotländska, gräsrika barrskogen och strandmarken bjuder. Flaskhalsen i systemet var vinterfodringen och den knappa tillgången på hö. Betessäsongen var kreaturens produktionsperiod som gav mjölk och kött. På vintern levde djuren på sparlåga på det mödosamt hopskrapade fodret. Det gällde att få dem att överleva till nästa produktionsperiod. För att få ihop tillräckligt med hö slogs marker som vi idag icke skulle drömma om att betrakta som foderproducerande.”

Fagning

Fagningen är den mest tidsödande delen av den årliga skötseln. Man räfsar ihop nedfallna löv och tar bort grenar och kvistar som fallit under vintern. Det går att börja så snart marken är torr nog att gå på, och lövet går att elda. För, när man hade stora arealer att sköta, kunde man hålla på med fagning från tidig vår till långt fram på försommaren. Idag brukar man vanligen ägna en eller ett par dagar åt fagning omkring månadsskiftet april-maj.

Vanligast är att man eldar faget på plats. Det är olämpligt att elda ute i de öppna ytorna, bredsrummen. Där är höproduktionen och örtrikedomen som störst. Helst bör man elda på några få fasta platser varje år, gärna vid snår eller på gamla stubbar som man på sikt vill bli av med.

Man behöver inte städa noggrant i alla vrår. Många småkryp gynnas om man till exempel låter löv och grenar i hasselbuskar ligga kvar.

Ja, men varför?

Genom att ta bort löv ser man till att gräsväxten inte hämmas på våren. Minst lika viktigt är att få bort nedfallna grenar och kvistar för att underlätta slåttren.

Gotländska Ängskommittén

Att ordna fagning med skolelever

En lyckad friluftsdag med fagning bygger på en bra planering.

Bestäm datum för friluftsdag.

Välj änge, ”adoptera” gärna ett änge, att återkomma till år från år. Behöver du hjälp att få hitta ett lämpligt änge och nå kontakt, vänd dig till gotländska ängskommittén (www.gotlandsangar.se).

Ta kontakt med ansvariga för hävden i det änge du har valt, be någon av dem att delta.

Om busstransport till ängnet och tillbaka behövs, ta reda på hur den ska lösas och finansieras.

Kom överens med ansvarig för ängshävden på plats om praktiska frågor som räfsor och mat.

Om det blir busstransport, passa gärna på tillfället att i bussen berätta om ängar och ängshävd.

Fagning med skolelever är att betrakta som en del av skolans undervisning och är därmed inte kopplad till ekonomisk ersättning. Insamling för välgörande ändamål som t.ex. det gamla ”operation dagsverke” kan vara all-right.

Ja, men varför?

Fagning med skolelever är att lyckas med flera saker på en gång:

Kunskap om gotländsk historia

Kunskap om gotländska kulturtraditioner

Kunskap om gotländsk natur

Frisk luft och fysisk aktivitet

Samverkan i grupp

Mer läsning, kontakter m.m.

Skolverket. Läroplan för grundskolan, Lgr 11. Friluftsverksamhet och temadagar.

Skolverket. Läroplan för gymnasieskolan. Lgy 11. Friluftsverksamhet och temadagar.

Ohlsson, Erik W. 2006. Det gotländska ängnet.

Aronsson, Mårten. Faktablad – Ängar och ängsvård. Naturskyddsföreningen. [www.melicamedia.se/lie/pdf/angsfaktablad.pdf]

Naturskyddsföreningen. Friluftsliv i skolan.

Croneborg, Hjalmar. 1997. Handbok för gotländska ängshävdare. Länsstyrelsen i Gotlands län.

Gotländska ängskommittén kan nås via www.gotlandsangar.se.

Vad säger läroplanen? - exempel ur: Lgr11 - centralt innehåll & mål

Åk 1-3

SO

Förutsättningar i natur och miljö för befolkning och bebyggelse, till exempel mark, vatten och klimat.

Hemortens historia. Vad närområdets platser, byggnader och vardagliga föremål kan berätta om barns, kvinnors och mäns levnadsvillkor under olika perioder.

Eleven kan undersöka hemortens historia och ger då exempel på människors levnadsvillkor under olika perioder. Eleven gör då enkla jämförelser mellan livet förr och nu utifrån människors berättelser och olika skildringar. Dessutom beskriver eleven hur man kan iaktta spår av forntiden i naturen och i språkliga uttryck.

NO

Årstidsväxlingar i naturen och hur man känner igen årstider. Djurs och växters livscyklar och anpassningar till olika årstider.

Åk 4-6

Geografi

De svenska, nordiska och övriga europeiska natur- och kulturlandskapen. Processen bakom samt deras utmärkande drag och utbredning.

Historia

Jordbrukets omvandling och dess konsekvenser för människor.

Biologi

Människans beroende av och påverkan på naturen och vad detta innebär för en hållbar utveckling. Ekosystemtjänster, till exempel nedbrytning, pollinering och rening av vatten och luft.

Djurs, växters och andra organismers liv. Fotosyntes, förbränning och ekologiska samband och vilken betydelse kunskaper om detta har, till exempel för jordbruk och fiske.

Ekosystem i närmiljön, samband mellan olika organismer och namn på vanligt förekommande arter. Samband mellan organismer och den icke levande miljön.

Åk 7-9

Geografi

Jordbrukets omvandling och dess konsekvenser för människor.

Ur: Lgy 11

Idrott: utemiljöer och naturen som arena för rörelseaktiviteter och rekreation.

Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar intresse för och förmåga att använda olika rörelseaktiviteter, utemiljöer och naturen som en källa till välbefinnande. Kunskaper om kulturella och sociala aspekter på fysiska aktiviteter och naturupplevelser.

Bilaga 1: konkreta tips - exempel från Sudret

En lyckad friluftsdag med fagning bygger på en långsiktig planering och god samverkan. Alla berörda lärare och övrig personal i skolan ska i god tid, månader i förväg, bli informerade i sina olika arbetslag och där få prata sig samman om förutsättningar och genomförande. Framförallt samarbeta med olika ämnesgrupper. Eleverna kan få små projekt och områden att jobba med, om till exempel natur och kultur på Gotland med inriktning mot landsbygdsutveckling, hembygdsvård, kulturhistoria och motsvarande. Det gör att eleverna känner sig trygga och väl förberedda inför några timmars friluftsliv med fagning i ett naturskönt gotländskt änge. De förstår då bättre att det är en naturlig del av en vanlig skoldag. Dessutom en något kortare dag för att kompensera att arbetet ofta kan bli mer intensivt än vanligt.

Datum ska fastställas i linjens och varje skolas läsarskalender vid skolstarten i augusti där alla schemabrytande aktiviteter som lovdagar, planerings- och utvecklingsdagar, lägerskolor, temadagar och även friluftsdagar ska finnas noterade. Detta för att underlätta lärarnas ämnesplanering. Valborgsmässafton har visat sig vara en bra tidpunkt för fagning. De flesta ängarna har hunnit torka upp, vitsippan har lyst någon vecka och gräset har lyft upp löven lagom mycket. Infaller Valborg på en lördag eller söndag läggs fagningen på fredagen före. Både elever och lärare uppskattar det här med att sluta skoldagen något tidigare dagen före helg (1 maj).

Val av änge. Klasserna 1-6 väljer ofta ett änge i närheten av skolan, i bästa fall på gångavstånd. Eleverna ser det som "sitt" änge och besöker ofta det även vid andra tillfällen i sin undervisning. Klasserna 7-9 enligt "sudretmodellen" fagar i sina hemsocknar efter uppgjord

lista med ängsfördelning. Övriga högstadieskolor på landsbygden rekommenderas ta kontakt med Ängskommittén för att undersöka med hjälp av hembygdsföreningar och ängshävdare i socknar inom det egna rektorsområdet om lämpliga ängen att faga. Här krävs samverkan i god tid före med bussentreprenörerna och hur kostnaderna ska förhandlas fram. Ett riktmärke är att tre bussar/skola behövs.

Gymnasieklasserna har av tradition åkt ut klassvis till "adopterade" ängen. Busskostnaden får numera ängshävdarna stå för. Om grundskoleklasserna i Visby ska kunna komma ut och delta i en fagningsdag är för närvarande oklart. Kan busskostnaderna lösas vore det inte omöjligt. Lägerskola i en bygdegård vid ett änge kanske? Under busstransporten passa gärna på tillfället att berätta om ängar och ängshävd.

Fagning med skolelever är som nämnts ovan en del av skolans undervisning och därmed inte kopplad till ekonomisk ersättning. Många skolor har överenskommelser med skolans kök att i stället för den vanliga skolmaten den dagen få med sig grillkorv, bröd, senap, ketchup och dricka. Ängshävdarna ordnar gärna grill/grillplats och grillkol. Ibland glass eller någon form av enkel förtäring.

Ett litet obs! Eventuell lövbränning ansvarar ängsägaren för (inte skolpersonalen). På Sudret har man valt att ligga lågt med eldningen. Räfsor bränns sönder och kläder blir inpyrda med rök. I några av de större ängarna (Lojsta prästäng, Hulte kruppar i Hemse och några till) där ofta "allmänheten" är med bränner man medan eleverna är kvar. I de flesta ängarna bränner man senare eller kör bort lövhögarna.

Bilaga 2: exempel på information till lärare och elever

PM fagningsdagen torsdag den 30 april 2015.

Till studiehandledare och arbetsledare. Eleverna informeras av sina studiehandledare.

Valborgsmässofagningen är en gammal tradition på södra Gotland. Skolan har tagit på sig uppgiften att upprätthålla denna tradition i samarbete med ängsägare och hembygdsföreningar ute i elevernas hemsocknar.

För klasserna 7-9 gäller:

- Att eleverna fagar enligt bifogad plan och ängsfördelning.
- Att kollektivtrafikens bussar går som vanligt men vissa övriga skolbussar är inställda.
- Att ansvarig lärare tar kontakt med sina respektive ängsägare (se bifogad lista).

Tider: fagningen börjar kl. 09.00 och avslutas kl. 13.00.

Ta med räfsa och matsäck. Handskar är också bra för ovana händer.

Program

Fagningen är skolans bidrag till kultur- och hembygdsvård.

Kortfattad information om ängsvård bifogas.

Fagning innebär att ta bort torra grenar, kvistar och större lövanhopningar.

Berörda ängsägare har informerats om att fagningen är en del av undervisningen i friluftsverksamhet och i gotländsk kulturhistoria.

Någon kontant ersättning ska inte utbetalas.

Reservtid: Guidad naturvandring. Bollspel och andra lekar.

Närvaron: Arbetsledarna meddelar studiehandledarna genom att anteckna "N" för närvarande elev på klasslistorna i personalrummet.

"Dåligt väder": **Oavsett väderlek och ängets kondition samlas elever, platschef och lärare vid respektive arbetsplats** för att avgöra hur dagen ska genomföras. Regnkläder och stövlar kan vara bra att ha i alla väder. Reservdag kommer inte att planeras.

Rektor/Idrottslärare

Bilaga 3: exempel på information till ängshävdare

Meddelande om högstadiets fagningsdag

Fagningen genomförs onsdag den 30 april i elevernas hemsocknar.

Elever och lärare samlas i ängarna kl. 09.00. Vi är tacksamma om du som ängshävdare har möjlighet att närvara för att anvisa fagningsplats. En enkel vägvisare rekommenderas som hjälp för elever och lärare som är osäkra på var ängnet ligger. De flesta elever har räfsa med sig, men det är bra om reservräfsor finns för utlåning i ängnet.

Vi bifogar PM för fagningsdagen och arbetsledning. Skulle något vara oklart ta då kontakt med ansvarig lärare för ert änge. Det går också bra att ringa till vår expedition tel. 48 45 25.

Fagningen är en friluftsdag för eleverna och en del av undervisningen. Någon kontant ersättning bör inte betalas ut.

Du som ängshävdare har ansvar för eventuell lövbränning.

Rektor/Idrottslärare

Gotländska Ängskommittén

Anteckningar

Gotland 2015. Den här skriften har tagits fram av Gotländska Ängskommittén, i samverkan med Gotlands hembygdsförbund, Region Gotland och Länsstyrelsen i Gotlands län.

